

Мария Йовчева (София, България)

ИНОВАТИВНО И ЗАНИМАТЕЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА СЛАВЯНСКА ПОЕЗИЯ

Е к а т е р и н а Д и к о в а. *Ритъм и наратив. Календарните двустиици на Христофор Митиленски и техните южнославянски преводи*. София: Институт за балканистика с център по тракология към Българската академия на науките, 2023, 528 с. ISBN: 9786197179422.

Монографията на Екатерина Дикова откликва на потребността да бъде актуализирана с нов инструментариум филологическата медиевистика. Същевременно тя е едно от твърде редките проучвания, насочени към стилистиката на средновековното славянско поетично изкуство. Продукт на диренията на авторката върху поетиката на непесенната поезия, реализирани в публикации по отделни въпроси в последното десетилетие, книгата е изградена с добре балансирана структура, в която са обособени увод, три глави, заключение, издание на текста и справочен апарат.

В *увода* Дикова представя общо изследваните календарни епиграми и техния автор и накратко се спира на двата им синхронни южнославянски превода в Стишния пролог (български и сръбски) от XIV столетие. Осветлен е задният план, който спомага да се обяснят

комплицираната форма и многопластовото съдържание на проложните стихове, тъй като техният автор принадлежи към константинополските елитарни кръгове в епохата, когато столичните поети са не просто поети, а *λόγιοι* („учени хора“), отдадени на редица интелектуални дейности¹. Появата на календарния цикъл сред балканските славяни е вписана в интензивното проникване през XIV в. на преводни поетически построени текстове с различна жанрова и тематична принадлежност. Поставени са добре мотивираните цели да бъдат обследвани двете особености – ямбичният ритъм и компресираната семантика, релевантни за стиховете като епиграма,

¹ Срв. V e r n a r d, F. *The 11th Century: Michael Psellos and Contemporaries*. – In: *A Companion to Byzantine Poetry*. Leiden–Boston, 2019, p. 212–236.

и тяхната рецепция в славянските версии. Обзорът илюстрира, че избраната от Дикова проблематика досега стои встрани от полезрението на изследователите на славянското Средновековие. От една страна, изпъква дисбалансът във фокуса на учените, тъй като с малки изключения проучването на Пролога десетилетия наред е насочено най-вече към наративните текстове. Проникнали в агиографския сборник през XII в., календарните стихове не са коренно свързани с него, а се появяват по-късно в период на разцвет на византийската небогослужебна поезия. От друга страна, по редица причини (статут в жанровата йерархия, висока продуктивност, наличие на масивен непреводен корпус и др.) в публикациите върху старобългарската поезия през последния половин век цялото изследователско пространство е превзето от химнографията, а донякъде и от оригиналните непесенни (декламационни) творби. В края на увода са въведени с кратко описание привлечените извори, които обхващат седем издания на гръцкия текст на епиграмите, шест южнославянски преписа на българската версия (датирани в рамките на XIV в.) и три на сръбската (датирани от края на XIV до XVI в.).

В *първа глава* („Основни характеристики на оригинала“) е направен компетентен преглед на литературата както върху календарните стихове на Христофор Митиленски, така и върху византийския ямб и византийската епиграма. Най-напред Дикова излага аргументи за първоначалния двустихен формат на текстовете и по-късното им разрастване до тристишия. Тя проследява структурните, съдържателните и функционални-

те модификации на епиграмата – едно безспорно антично наследство, чиито приложения, при макар и привидно запазен модел, са силно стеснени и маргинализирани в християнска среда. Средишно място е отделено на формалното преобразуване на стиха във връзка с промените на гръцкия език. Изяснени са факторите и последиците от прехода на квантитативната класическа метрика в силаботоника и способите, по които старите квантитативни правила се съчетават с нови тонични тенденции във византийския дванадесетосричник (за разлика от петнайсетсричния политически стих, който клони към акцентния тип поезия). Въз основа на научната литература и собствени издирвания Дикова извежда три ритмични признака на дванадесетосричния ямбичен стих, като включва метрични и риторични маркери (акустични характеристики, визуална прозодия, риторични ритмоопределители). В резултат е аргументирана избраната методология, която взема предвид и изграждането на изосилабизма, и формалните и съдържателните разлики между двете му основни реализации в 12- и 15-сричния стих. Поднесените наблюдения и изводи служат за изходна точка на авторката, както да ситуира изследваните стихове във византийската поезия, така и да проучи по какви начини се възпроизвеждат значението и формата им в славянската книжнина.

Следващите две глави са посветени на стратегията и технологията, с която славянските книжовници, чиито терминологични спънки, както посочва Дикова, започват още със заглавието на сбирката *Συναξάριον διότιχων ιαμβικόν*, откликват на предизвикателството да преведат

семантично наситени текстове със съкратен ритмичен изказ и изобилие от похвати. Нейният методически коректен изследователски подход, съобразен с особената междинна позиция на епиграмите на Христофор Митиленски, съчетава двата необходими аспекта към тях (чисто литературен и функционален), тъй като те са единствените текстове на непесенната поезия, които се вливат в богослужебния корпус, завладян напълно от химнографията.

Във *втората глава* („Форма, метър, ритъм“) са уточнени параметрите за конструиране на византийските стихове и отразяването им в българската и сръбската версия на Стишния пролог. Дикова обхваща двата типа черти (ритмични и риторични) на силаботоничните характеристики на размера, като обосновава предпочитанието си към определени показатели за проучване. В изградената комплексна представа за строежа на текста се отчита сложното, не винаги ясно доловимо взаимодействие между оразмереността и останалите елементи на ритъма. Едновременно с това Дикова търси техниките на уподобяване и компенсирание на онези белези, които не могат да бъдат претворени изцяло или дори частично в славянските езици. Мотивирани са и принципите на статистическия анализ и на подбор на изследвания материал, от който е направена представителна извадка (10% от общо 821 паметни стихове за лятното полугодие). Схемите и диаграмите със статистическите резултати към всяка от разискваните особености не само нагледно обобщават данните в процентно съотношение на съхранените / несъхранените черти на метричната

организация в преводните версии, но служат и за убедителна основа на изводите на авторката.

Като тръгва от фундаменталния въпрос за обхвата на ритмемата в календарните стихове, Дикова идентифицира двустистието за основна градивна единица. В подкрепа на виждането си тя разглежда различен тип свидетелства и тяхното наличие в славянските версии. На първо място, ритмемата е дефинирана отчетливо с пунктуацията и други графични маркери в ръкописите. На второ място, количеството на сричките (12 с незначителни изключения в оригинала) в двата славянски превода варира със средно отклонение от около 2 срички, но макар и в пределите на стиха дванайсетосричникът да не е спасен, в рамките на двустистието стремежът е към изосилабизъм. Данните сочат, че по този показател българската версия показва повече колебания спрямо сръбската. Нарушеният брой срички предопределя донякъде и допуснатите повече отклонения в славянския текст при позицията на паузата (която също има ритмообразуваща функция), традиционно поставяна в оригинала след 5-а или 7-а сричка. Преводачите обаче се стараят да постигнат поне в един от двата стиха цезурирането след 5-а сричка, което преобладава в гръцкия текст.

Следващият комплициран проблем за славянските книжовници възниква от акцентната структура на двустистията, с преобладаваща женска клаузула и вариране спрямо цезурата, като леките промени в ритъма са риторически и семантично обясними. Тук обаче и самата Дикова се сблъсква с невъзможността да се уточни позицията на ударенията в

славянските версии, така че тя прилага съвременния си акцентен усет. Макар и да са направени уговорки за условността на резултатите и да са постигнати интересни заключения за въвеждането на инверсии, римоподобни съзвучия и др., по мое мнение подобен анализ стои на границата между научния подход и догадките.

Накрая Дикова се занимава с визуалната прозодия, която чрез графично удължаване на сричките на силни позиции в ямба компенсира донякъде изгубения античен квантитет. Умението да се изпълняват и възприемат правилата на прозодията се постига само чрез интелектуално усилие, затова нейната употреба бележи високата образованост на византийските автори и на тяхната аудитория. Напълно очаквано, този графичен признак на епиграмите липсва в двете славянски версии, въпреки потенциала на среднобългарската правописна система с букви за дълги и кратки σ/w и n/i . Изследователката обаче открива тенденции към графично имитиране на дългите срички на четни позиции от гръцкия стих чрез съчетания от гласни на раздела между четни и нечетни срички в преводите.

Във втория проблемно обособен дял на втора глава Дикова проследява как са реализирани четирите главни риторични параметъра на византийския дванайсетосричник, приложени почти систематично от Христофор Митиленски: кратки успоредени фрази (изоколон), съвпадане на стиховата сегментация с логико-синтактичната (без анжамбман), ясен изказ с избягване на тавтологията и плеоназма, предпочитание към словоформи без хиазъм.

Проучването е съобразено с комплекс от различни фактори, сред които най-важна е преводаческата концепция за водещата роля на смисъла на текста, понякога за сметка на игнорирането на формални белези, но не са подминати и особеностите на старобългарския език, йерархичната подредба на отделните формални елементи, отражението на прозаичния контекст (наратива за паметта), знанията на средновековния книжовник, влиянието на традицията на старобългарската небогослужерна поезия, в която доминира изосилабизмът. Според наблюденията на Дикова славянските книжовници се стараят да съхранят основните риторични определители на ритмичната матрица на оригинала, като ги градираат по значимост. В стремежа да бъдат верни на смисъла на изходния текст, те изпълняват изискването да избягват анжамбмана и тавтологичната образност, но в по-малка степен успяват да преодолеят хиатуса. Ведно с това преводачите намират други способности да успоредят стиховете. Изоколността в славянските версии се подкрепя не само от дължината на колоните, симетрията и краестийните съзвучия, но и от анафори, епистрофи или комбинация от двете, паралелна или кръстосана граматична структура, различни фонетични и лексикални повторения.

Главата завършва с разбор на текстовете според въведения от авторката „верижен принцип“ на ритмико-семантична споеност на съседни двустийшия, мотивиран от самостоятелната им функция в ямбичния календарен цикъл, преди да се влеят в Синаксара. Поради недостатъчната мотивация на такава

обвързаност, ограничения брой примери и стеснения материал, в някои случаи изследването оставя впечатление за съвпадения, породени най-вече от агиографския материал за съответните светци. За да докаже например, че повторението на тоѣ 'съсичане, посичане, отрязване' в последователни епиграми е неслучайно, би следвало Дикова да разгледа конкретната употреба на съществителното в контекста на гръцките лексеми от това синонимно гнездо в стиховете (а и в четивата); появата пък на близко звучащи лични имена, чиито носители попадат на съседни дати в календара, е предрешена от по-стария нестишен вариант на Синаксара. Съответно при пословния превод редица от белезите на т.нар. „верижен принцип“ се появяват и в славянските версии.

Изводите на Дикова в тази глава могат да бъдат систематизирани в два пункта: 1) ритмиката на оригинала не се пресъздава според сегментацията на стиха, а в рамките на ритмемата; и 2) загубата на определен показател от византийския текст често е балансирана в някаква степен с друг формален атрибут. При липсата на средновековни славянски съчинения и наръчници върху поезията (за разлика от Византия, където все пак съществуват подобни трактати, а и развитата антична традиция има своя отзвук), подобен многоаспектен анализ на поетичния строеж е единственият постижим път да се докоснем до проблемите на ритъма на този тип преводни текстове. Така че големият принос на книгата на Дикова е възможността да бъде разкрит механизъмът на ритмизирането на славянска християнска поезия.

Трета глава („Компресиран наратив“) е съсредоточена върху съдържателния план на стиховете, като авторката се фокусира върху предаването на засилената символика и метафорика на гръцкия текст в славянските версии. По мое мнение това не само е най-увлекателната, но и най-новаторската част от монографията, плод на широки познания и лично вдъхновение. Библиографският обзор обаче не отчита публикации, които разглеждат съгъстването на информация изобщо във византийската поезия (извънлитургическа и химнография), а стъпва върху проучвания само за календарните стихове (доколкото това е много ярко реализирано именно в тях). Все пак авторката е трябвало да се позове на изследвания, които не само изтъкват като принципна разлика между прозата и поезията плътния и стегнат характер на поетичния език и неговия съгъстен смисъл, но и изясняват ролята на метриката и синтактичната организация при компресиране на текста². Полезни за работата на Дикова биха били и наблюденията на византинисти как по пътя от проза към стих посланието на даден автор, чиито стихове повтарят вече изразеното от него в проза, претърпява преди всичко

² Сrv. например H i n t e r b e r g e r, M. *The Language of Byzantine Poetry: New Words, Alternative Forms, and "Mixed Language"*. – In: *A Companion to Byzantine Poetry*, p. 38–65, тук 41–43 (и посочената библиография), където са приведени примери от други поетични текстове, които показват ролята на метриката (включително съпадението на размера с фразата, подразделянето на колони и на полуредове, цезурирането) за по-голямата „специфична тежест“ на стиха в сравнение с реда в прозата.

семантична кондензация³. Така че явно Христофор Митиленски е бил изправен пред същото изпитание да вмести цели проложни жития в два стиха.

Дикова обосновава изхожда от тезата, че за да се поберат няколко истории в два стиха, компресирането става чрез ключови думи, в които са капсулирани не само определени значения, но и цели разкази. Тя подбира индикативни за изучавания ритмо-съдържателен модел признаци: адноминацията, наситената интертекстуалност, ярката сензорна образност и енигмата. Изследването им оформя четири подглави, но тъй като много от стиховете са базирани на риторичност, изтъкана от различни похвати и фигури, за да бъде постигнат по-сгъстен смисъл и по-силно въздействие върху възприемачия, Дикова държи под внимание различните техники за семантично изграждане на дадено двустишие.

Причината да бъде отредено възлово място на реализирането на риторичния потенциал на личното име (*адноминацията*), произтича от една генерална същностна особеност на библейското мислене (спомената само в заключението на книгата, но не и като основна мотивация в тази част), която поражда редица прояви на компресирания наратив, а и на интертекстуалността. В библейската традиция името е съществена част от личността на своя носител; то изразява неговата същност, така че самото название носи в себе си поредица от богословски и други

идеи⁴. Именно затова, както посочва Дикова, наслоената и широкоаспектна семантика на антропонимите (асоциирането с историята, миросгледа, дори с времето и мястото на други тезоименни лица, с различни образи и представи) отваря потенциала за всевъзможни заигравания, от по-елементарни и явни до скрити, достъпни само за елитарния читател. Разгледани са три вида адноминация: фонетична, семантична и етимологична, които се използват от Христофор Митиленски в зависимост от контекста, произхода на името, възможностите в метричните рамки. Авторката разтълкува различни примери както от византийския оригинал, така и за находчивите или несполучливи преводачески решения, при някои от които връзката между лексемите в оригинала се разпада или избледнява и смисълът на преведения текст стои далеч от оригиналния. Разискваният материал позволява на Дикова да заключи, че преводачите на синаксарните стихове разпознават адноминацията и се опитват да я възпроизведат или компенсират под формата на съзвучия на места, различни от оригиналните, но вероятността да бъде (или да не бъде) отразена, зависи от вида ѝ. Макар и в гръцкия текст имената често да участват в паронимични двойки, в преводите фонетичните повторения рядко са паронимични и обичайно не надскачат границата на сричката; етимологичните се запазват само при наличието на еднокоренна заемка в

³ Сrv. библиографията у Hinterberger, M. *The Language of Byzantine Poetry*, p. 40–41.

⁴ Вж. Н а й д е н о в, И. *Името му е такава, Климент*. – В: Свети Климент Охридски – пръв епископ на българския език. София, 2020, с. 33–37, тук 33.

целевия език, като често етимологичните съответствия са преобразувани във фонетични; най-трудно се превеждат семантичните връзки, които остават разбираеми за малка част от възприемателите. Важен безспорно е изводът на Дикова, който вписва адноминацията в характерното за стила на епохата „плетение“ (πλοκή), доколкото в синаксарните стихове този похват най-често не е приложен самостоятелно, а се съчетава с други фигури на повторението.

Интертекстуалността, която е първостепенна характеристика на християнското словесно изкуство изобщо, при компресирания и сбит изказ на епиграмите играе засилена функция в смислообразуването, за капсулиране на истории, като, от една страна, кореспондира с прякото обкръжение на стиха (наративите за съответната памет), а от друга – влиза директно или по-дискретно в диалог с библейския текст и авторитетни ексегетични, омилетични и патристични произведения. Авторката уместно изтъква важността на библейските ключове, които пораждаат типологически или алегорични паралели с фигури и събития от Свещеното Писание. Някои препратки са преки и лесно разпознаваеми, но при други, често дори зад куриозни и парадоксални образи, се крие дълбок богословски подтекст, който е осветлен от Дикова чрез прозорлив анализ. Те обаче не само допълват по уникален начин мозайката от агиографски елементи в съзнанието на възприемателя, както сочи изследователката. Главен, но подминат в монографията аспект е възловото значение на алюзивите, реминисценциите, парафразите и

други видове заемки, за да реализират един от базовите принципи на средновековната християнска култура – типизирането⁵.

При изследването на сензорната образност, използвана изкусно от Христофор Митиленски, Дикова разкрива как византийският писател докосва със силата на словото различни страни на сетивността и чувствителността и настройва емоционално възприемателите си към темата на светостта като вечно тържество в рая. Тя интерпретира подбрани силно илюстративни стихове, които извикват ярка, наситена с разнообразни сетивни усещания картина. Различните изяви на тази изразност са проследени самостоятелно или в съвкупност: вкусова (чиято висока честота е богословски обоснована от Дикова) чрез метафорично асоцииране на конкретен образ с определена храна, визуална, слухова, тактилна (най-често в парадоксален дискурс за онагледяване на духовното), обонятелна (основно около мирото и благовонието). Отчетено е полифункционалното естество на сетивните възприятия да доставят и естетическа, и интелектуална наслада (с подсъзнателно въздействие), но и да имат мнемонична цел, като пробуждат определени асоциации. В заключение авторката подчертава, че сензорната образност е постигната преди всичко чрез ключови думи, които са интертекстуални препратки, нерядко и под формата на игра с личното име на светеца в различни риторични похвати. В някои

⁵ За значението и механизма на типизирането вж. Н а у м о в, А. *Идея – образ – текст. Изследвания по церковнославянска литература*. Москва, 2020, с. 55, 88–89, 174 и др.

случаи преводачите търсят метафорични съответствия, по-близки до аудиторията им, за която редица моменти от византийския културен фон остават напълно или частично чужди. Уместно възпроизвеждането на ключовите думи е поставено от Дикова в зависимост от значимостта на адресата – ако е към библейски персонажи и пасажи, те присъстват в преводите по-пълноценно, но ако засягат други сфери на живота, включително и отзвук от Античността, книжовниците въвеждат различни от оригиналните реалии или други похвати за предаване на основното значение на изходния текст, като най-често губят семантични пластове.

Енигмата, която се отнася до широк кръг теми (математически, филологически, общи, богословски), е разгледана през ключовото виждане на Л. Р. Креши, че в поетичния цикъл на Христофор Митиленски тази фигура не е изпълнена под формата на въпрос, а на превърнато в коментар твърдение, базирано на неясен изказ, невъзможност, парадокс или оксиморон. Самите двустийшия не съдържат решението, а само го подсказват, и то спомага да бъде запомнена в по-мъдър, изтънчен вид информацията за светеца. Дикова поставя енигмата именно в нейната роля за кондензиране на наратива и търси механизма на възприемането ѝ, доколкото не разкажат, а неговото тълкуване е компресирано и се разгръща в съзнанието на възприемателя при разрешаването на загадката. Тъй като енигматичният изказ вмести двустийшията в дискурса на мъдростта, той предизвиква вярващите да проникнат през материалното, външното до възвишеното духовно значение на

текста. Оценен именно в литургически контекст, основният фокус на енигматичността не толкова е да бъде изказан много смисъл в малко думи, а преди всичко да приобщи възприемателя към изразеното и празнуването, да се ситуират героят или събитието в осветената традиция. Анализирани са различни примери, в които загадката е самостоятелна или съчетана с други средства за компресия. Дикова отново подхожда диференцирано към славянските преводи, тъй като функцията на енигмата определя и допустимостта за нейното отразяване. Добре открити от авторката са средствата, с които преводачите се стараят да запазят смисъла при непреодолимите лингвистични разлики между изходен и целеви език, като заменят изключително трудните енигми: 1) компресиране с пояснение (капсулираното тълкуване е разгърнато в превода, но така загадката се губи, защото текстът дава готовото решение); 2) леко стесняване на материалния аспект за сметка на духовния; 3) намиране на изобретателни начини, особено при препратките към антични произведения и разбирания, да бъде засилен християнският дискурс, например неразбираемата за славянския книжовник енигма е превърната в афоризъм.

Бих искала да обобщя, че именно в тази глава най-забележимо се проявява отношението на Дикова към стиховете на Христофор Митиленски като към сложна система от връзки и вътрешни диалози с други текстове. При разгадаването и разслояването на смисъла авторката се придържа към неизбежното условие да изясни агиоложкия / еортологическия, библейския и изобщо християнския кон-

текст, за да бъдат разтълкувани задълбочено местата, насочени към конкретния наратив за светеца (празника), но и към персонажи и събития от Свещената история. Нейният комплексен прочит се стреми да обхване възможно най-много предизвикани от стиховете конотации. Широката база от текстове за съпоставка с различен произход (библейски, патристични, литургийни и литургични, агиографски, омилетични, догматически, но и гастрономични, медицински, а също и антични) позволява на Дикова да отрази многозначността на епиграмите в посочки към различни извори. Освен че обяснява как те активират смислови полета около понятието / мястото и го свързват с мотиви, идеи и изобщо типове от сакралната сфера, вече познати на възприемащия, авторката показва и предназначението им да събуждат сензорни асоциации. Не е подмината и дидактичната функция на системата от похвати и фигури за създаване на трайни познания за подвига на светеца и позицията му в календарната година. Именно тук в най-голяма степен прозират вниманието към детайла и проницателността на Дикова за скрити, изтънчени нюанси, насочени към по-интелектуална аудитория. При интерпретацията на стиховете тя предлага остроумни и интелигентни разработки на един софистициран до крайност византийски текст, които сами по себе си формират поредица от малки очерци в монографията.

Едно от главните достойнства на книгата е, че въз основа на многообразието и трудни за разбиране примери Дикова засяга слабо проучените въпроси за рецепцията на античните обекти, сюжети

и персонажи в славянската книжнина. Силното влияние на езика на античността отличава изобщо византийската непесенна поезия, но у Христофор Митиленски вплитането на антични реалии става не с директно успоредяване, а през опосредствани асоциации. В средновековната българска книжовност, за която проблемът за античното наследство е нерелевантен⁶, а активирането на пластове от древногръцката култура е немислимо, тези сюжети безспорно се лишават от първоначалните си конотации и текстът обеднява. В много случаи според Дикова преводачите излизат от объркващите ситуации, като пропускат, опростяват или заменят непреводимите, чужди за славянската аудитория реалии от Античността (или дори от византийския свят) с общохристиянски понятия. В процеса на превеждане те не успяват да запазят оригиналното послание на гръцкия стих, защото или допускат грешки и отклонения, или подлагат на допълнителна християнизация текста.

По мое мнение обаче някои от примерите говорят за склонност към свръхинтерпретация на често срещани и в други преводи грешки и недоразумения, очевидно породени от паронимия, в които едва ли могат да се видят специални преводачески търсения и тънка

⁶ Вж. А н г у ш е в а, А. *Старобългарската ораторска проза в контекста на византийската традиция*. – В: История на българската средновековна литература. София, 2008, с. 144–147, тук 146; за конкретни реалии и съчинения срв. библиографията у Д и м и т р о в а, А. *Четене с разбиране: за философите с брада, тояга и вехта наметка в Златоустовите беседи за статуите (Андрианти)*. – В: Четивото за миряни в южнославянския репертоар XIV–XVIII век. София, 2025 (под печат).

поетична преценка. Например в играта с „лаврак“ и името Лаврентий явно в българската версия стои изопачена гръцка заемка ρακῆ за λάβραка и надали може да се търси опит за семантична адноминация; или употребата на съзвучие в стиховете за св. Керкира, след като няма голям избор за превод на съответните гръцки думи.

В *заключението* календарните епиграми са оценени не само като проява на висока византийска поезия, но и като внасяне на нов дискурс към наративните текстове през призмата на богатата светска ерудиция на техния автор и на перспектива за южните славяни да се запознаят с интелектуалното и словесното богатство на предкомниновия период. Цялата монография илюстрира, че от всички преведени поетични текстове през столетието двустишията реално поставят пред най-голямо изпитание славянските книжовници и заради усложнената структура, и с богато нюансираното си съдържание, чието осмисляне изисква специален интелектуален профил на възприемателя. В завършек синтезирано са изведени средствата, с които се претворяват динамиката и посланието на византийските двустишия. Дикова убедително разкрива как преводачите се стремят да лавират между ритмика, семантика и поетика и се отказват от лесния път да се придържат единствено към смисъла, като понякога дори в конкуренцията между смисъл и ритъм вторият компонент надделява при техния избор. Нейните изводи не са сведени само до техниките на изграждане на текста, обусловени от дословния превод, но и до свидетелствата за риторичната осве-

доменост на българските книжовници. За да получи цялостен поглед върху преводаческия процес, авторката степенува по сложност различните похвати на компресирания наратив, но приема, че покрай грешките има и несъответствия, плод на съзнателен избор, за да се преосмисли адекватно практически непреводим израз. Адноминацията според нея е забелязвана от преводачите, но пресъздавана с различни преобразувания, които неминуемо нарушават авторовия замисъл и изказ, без обаче да вредят на общото християнско звучене на текста. По отношение на интертекстуалността най-трудните асоциативни (непреки) успоредици с античните реалии (обекти и сюжети) почти редовно са пренебрегнати поради равнището на аудиторията, неразбираемостта или непреводимостта им. Библейските алюзии и цитати са изразени с такава лексикална успоредица, при която интертекстуалната връзка е разрушена или трансформирана, но често се постига характерната само за славянската версия вторична интертекстуалност (различна от изходната). Сензорната и метафоричната асоциативност частично или напълно се губи, или се ограничават някои от отсенките ѝ, но за сметка на християнското осмисляне на дохристиянски мотиви. Най-често елемент от Античността и византийското злободневие, енигмата също е непостижима за превод, затова се премахва, като понякога е превърната в афористично или назидателно послание. Дикова обобщава, че южнославянските книжовници съхраняват като цяло историческия и риторико-поетичния пласт, но с променена образност и поизгубена

интертекстуалност. Те се справят поудачно с ритмиката и компресирания наратив, отклоненията често са причинени от непосредственото агиографско обкръжение, но винаги общият смисъл се запазва. Трудността и дори неспособността да предадат сложната и изискана поетика на един византийски интелектуалец е заложена от характера на тяхната образованост (богословска, монашеска, църковна), много различен от светската ерудиция. Прави впечатление обаче, че заключението на монографията съдържа в много по-ясен, добре изразен и разгърнат вид изводите, които би трябвало да бъдат развити в края на съответните глави, а тук само да бъдат синтезирани.

Безспорна научна стойност на книгата придават корпусът от публикувани текстове, в който са издадени паралелно гръцкият текст и двата южнославянски превода на Стишния пролог, а също и приложеният индекс с идентификация на светците, чиято памет е почетена със стихове.

Монографията изкрystalизира в теоретични приноси за трансформирането в славянска среда на творби от най-престижния дял на християнската словесност, като изследва процесите и факторите за усвояване и адаптиране на форми, периферни за Славянското средновековие. Проучен е завършен комплекс от възпроизвеждащи и компенсиращи средства за отразяване на сложната поетична система на оригинала, за да се запазят, доколкото е възможно, статусът и езиковият регистър на текста. Всъщност изводите на Дикова илюстрират как този единствен представител на византийската епиграма в

южнославянската книжовност губи характера си на духовна поезия за избрана публика и повтаря съдбата на редица текстове на елитарния византийски художествен вкус да бъдат сведени до вече съществуващи богослужебни и словесни форми⁷. Макар и този паралел да не е направен от авторката, нейните дирения допълват с ценни щрихи концептуалното осмисляне на средновековната ни литература и на адаптацията на византийските културни парадигми в старобългарска среда. В крайна сметка, с още един тип текстове е подкрепена утвърдената концепция за прагматичната версия на християнската култура у православните славяни⁸. Илюстративни тук например са двойната християнизация на епиграмите (пречупването на античното настъпва още в оригиналния текст, а вторично, при превеждане) и ограничаването на оскъдните словесни прояви на светското, попаднали в нашата литература. Независимо че навлизат сред балканските славяни в периода на най-висока християнска образованост, стиховете на Христофор Митиленски

⁷ В този аспект много симптоматични са наблюденията и изводите на В е л и н о в а, В. *Среднобългарският превод на хрониката на Константин Манасий и неговият литературен контекст*. София, 2013.

⁸ T h o m s o n, F. *The Nature of the Reception of Christian Byzantine Culture in Russia in the 10th to 13th Centuries, and its Implications for Russian Culture*. – In: Francis Thomson. *The Reception of Byzantine Culture in Mediaeval Russia*. Aldershot, 1999, p. 117–118; D ž u r o v a, A., V. V e l i n o v a. *Byzantine Literature and Codex in the Reflection of the Slavic Tradition (Once More on the Relation Model-Recipient)*. – In: *Proceedings of the 22nd International Congress of Byzantine Studies*. Vol. 1. Plenary Papers, Sofia, 2011, p. 85–86, 89–93.

са подложени на своеобразно пресемантизиране и опростяване: продължават да бъдат богослужебен текст като поетично предисловие към проложните наративи, но губят не само от изтънчената си художественост, а и от семантичната си пълнота.

Книгата илюстрира, че изследователското поле, което попада на границата между лингвистиката и литературознанието, се оказва много подходящо за благоприятното съчетание на езиковедските и литературоведските познания на Дикова. Доброто владение на старобългарски език и компетентността в областта на поетиката на християнската поезия, допълнени с умения за херменевтичен прочит и интуитивен усет за

възприемане на поетичния текст, спомагат да бъде предложен ползотворен модел за изследване на преводни поетични текстове. Неслучайно Дикова прилага успешно своята „компенсаторна“ методология и към други поетични текстове (оригинални произведения на старобългарската небогослужебна поезия), а също и към творби на християнската омилетика, чиито ритмически структури влизат в риторическата организация на текста⁹. И не на последно място, Дикова поднася дори най-сериозните и задълбочени наблюдения увлекателно, с жив и неклиширан език, подобаващ за изследване върху стилистиката на текст, който принадлежи към най-високите форми на средновековната словесност.

Мария Йовчева,
Богословски факултет –
Софийски университет
„Св. Климент Охридски“
yovchevama@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2958-687X

⁹ Дикова, Е. *The Sermon on the Transfiguration of Christ (CPG 3939) Ascribed to St. Ephrem the Syrian in South Slavonic Translation: The Construction of Rhetorical Rhythm*. – In: *Translations of Patristic Literature in South-Eastern Europe. Proceedings of the Session held at the 12th International Congress of South-East European Studies (Bucharest, 2–6 September 2019)*. Brăila, 2020, p. 125–142; Дикова, Е. *Преводим ли е ритъмът? (ВНГ 1982 в два южнославянски превода – изследване на ритъма и издание на преводите)*. – В: *Кирило-Методиевски четения 2020*. София, 2021, с. 178–230.